

BRANKA TAFRA

branka.tafra47@gmail.com

RAZGRANIČAVANJE ISTOZNAČNOSTI I BLISKOZNAČNOSTI

UDK: 811.163.42'373.42

Izvorni znanstveni članak

U jezikoslovnoj kroatistici, i ne samo u njoj, ne postoji suglasnost o tome što je bliskoznačnost, ali ni o tome što je istoznačnost. U hrvatskim se udžbenicima često nalaze primjeri za istoznačnost i bliskoznačnost koji nisu ni u kakvu leksičko-semantičkom odnosu. Razlog je tomu nerazrađenost uvjeta koje leksemi trebaju zadovoljavati da bi se uopće moglo govoriti o bilo kojoj vrsti paradigmatičkih odnosa. Stoga će se u ovom radu ponovno preispitati stajališta o sinonimiji i bliskoznačnosti kao vrsti sinonimije te dati nov, drugačiji pogled na njih.

Ključne riječi:
*sinonimija; paronimija;
istoznačnost;
bliskoznačnost;
sličnoznačnost*

1. Uvod

Vraćanje ovoj temi¹ ne znači da će rasprava o njoj biti završena jer je sinonimija takva tema koja se ne može iscrpiti i o kojoj se znanstvenici neće nikada složiti. Raspon se mišljenja kreće od potpunoga negiranja postojanja sinonima do njihove složene tipologije. Već je toliko napisano o tome da ne bi u ovaj rad, sve da nije ograničen opsegom, da je višestruko duži, stao ni kratak osvrt na najvažniju literaturu i na različita stajališta o toj temi, a pogotovo se ne bi mogla zaokružiti rasprava o bilo kojoj sastavnici bogate problematike. Stotine su sinonimnih rječnika samo engleskoga jezika, a svaki od njih plod je druge teorije. Naime, da bi se rječnik sinonima uopće napravio, mora se prvo utvrditi što su sinonimi. Dok se mnogi rječnici mogu izraditi kompilacijom, takav se postupak ne može primijeniti na rječnik sinonima jer on tipološki

---

¹ Ovo je nastavak autoričnih istraživanja istoznačnosti i bliskoznačnosti tijekom trideset i pet godina traganja za odgovorima (Tafra 1982, 1996, 2003, 2005, 2015, 2018; Tafra i Košutar 2018).

pripada lingvističkim rječnicima, što znači da autor mora biti znanstvenik, leksikolog, jer prije početka rada mora najprije definirati što je sinonimija i potom ju razgraničiti od drugih leksičko-semantičkih odnosa. Stoga rječnici sinonima osim upotrebne vrijednosti za svoje korisnike, kao što ju inače ima svaki rječnik, ima i dodatnu vrijednost – znanstvenu. Koliko je istraživanje sinonimije otišlo daleko, govori i činjenica da se, primjerice, u ruskom jezikoslovlju ona toliko mnogo istraživala tako da je prepoznatljiva ruska sinonimijska škola. Postavlja se opravdano pitanje zašto uopće opet otvarati tu temu. Dva su razloga. S jedne strane tu je hrvatski školski program u kojem je, kao i pod homonimijom, uvršteno svašta što se teorijski nikako ne može opravdati. S druge strane, jaka je i znanstvenička potreba da se teorijski objasni što je pogrešno u kroatističkom učenju o sinonimima i bliskoznačnicama, ali i da se izazovu nositelji drugačijih stajališta kako bi se našla najbolja rješenja.²

Od svih leksičko-semantičkih odnosa sinonimija je oduvijek najviše privlačila pozornost mnogih istraživača raznih profila. U nemogućnosti da ukratko prikazemo barem glavna stajališta u literaturi zbog njezina preobilja, u raspravi će se u tematskim poglavljima vidjeti djelić suprotstavljenih mišljenja. Što se tiče kroatističke literature, malo je teorijski utemeljenih radova, a više je radova koji se oslanjaju na tuđe teorije. Svakako treba izdvojiti dvije knjige. Jedna je *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku* Bernardine Petrović, monografija u kojoj je sinonimiji pristupljeno vrlo široko i temeljito pa se u njoj na jednom mjestu mogu naći mnogi podaci o sinonimiji i bogata literatura, a druga je *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika* Ljiljane Šarić i Wiebke Wittschen. U dubinu problematike Ljiljana je Šarić ušla u više svojih radova jer je upravo rad na rječniku širom otvorio svijet sinonimije, što i sama spominje (Šarić 2011: 305).

Na početku postavljamo tri hipoteze:

- a) Nisu sve jezične jedinice koje znače isto sinonimi.
- b) Nisu sve jezične jedinice koje se mogu zamijeniti bez značenjskih posljedica za iskaz sinonimi.
- c) Bliskoznačnice nisu vrsta sinonima, odnosno bliskoznačnost ne može biti dio istoznačnosti.

2. Pojmovlje i nazivlje

Potrebno je objasniti nekoliko pojmova i njihove nazive. Naziv *sinonimija* i njegov sinonimni parnjak *istoznačnost*, međunarodnica i domaći naziv, općeprihvaćeni su nazivi u hrvatskom jeziku. Definicija je također općeprihvaćena:

² *Kako je to tema u kojoj smo se slavljena, moja vršnjakinja, i ja često kao profesorice „družile” na predavanjima, posvećujem joj ovaj nastavak „razgovora” u nadi da će ih biti još mnogo, stvarnih ili zamišljenih.*

dva ili više leksema koji imaju isto značenje nazivaju se sinonimi. Čini se da je općeprihvaćen i naziv *blisko značnica* za vrstu sinonima. Ako su dva, sinonimni su par, a ako ih je više, čine sinonimni niz.³ Vrlo su rijetka drugačija mišljenja, na primjer Siliću su „dublete riječi različitoga izraza i istoga sadržaja, sinonimi – riječi različitoga izraza i sličnoga sadržaja, a varijante (inačice) riječi djelomično različitoga izraza i istoga sadržaja” (Silić 1998: 174). Hrvatski su mu nazivi za dublete *istoznačnice*, a za sinonime *slično značnice* ili *suznačnice*. Njegov je zaključak da jezik sustav ne poznaje sinonime, što nije osamljeno gledište. Siliću su riječi suznačne (sinonimi) samo u odnosu jedna prema drugoj u različitim kontekstima, različitim po vremenu, po prostoru, kulturi itd. Iz razmatranja isključujemo varijante (inačice) jer su one drugi lik istoga, dakle variranje izraza jednoga leksema.

Što se tiče slično značnosti i blisko značnosti, odnosno slično značnica i blisko značnica, ti nam nazivi nisu sinonimni premda se u domaćoj jezikoslovnoj literaturi često upotrebljavaju sinonimično. Tako Šarić (2011: 306) pod naziv *sinonim* uvrštava isto, blisko i slično značenje: „U ovom radu *sinonim* pokriva riječi istog značenja (...), i one bliskog, i one sličnog značenja, dakle sve one kategorije koje donose tipični rječnici sinonima.” Za nas su to tri različita pojma. Budući da motivirajuće riječi *blizak* i *sličan* nisu sinonimi, ni motivirane riječi ne mogu biti sinonimi. Sličnost može biti slučajna, na primjer na izraznoj razini u rimotvornosti *zrak* i *mrak*, ili pak sličnost referenata kao što su *malina* i *kupina*, ali ti primjeri nisu sinonimi. Sličnost se može stupnjevati, dok se istost ne može, pa stoga isključujemo slično značnost kao vrstu istoznačnosti, odnosno kao vrstu leksičko-semantičkoga odnosa. Za blisko značnost smo postavili kriterije, koji nemaju veze sa sinonimijom, ali o tome poslije.

Bernardina Petrović (2005) već naslovom knjige sugerira da su joj *sinonimija* i *sinonimičnost* dva pojma. Za nju je sinonimija „leksička pojavnost utemeljena na asocijativnome povezivanju različitih leksema koje (sic!) imenuju iste ili bliske semantičke sadržaje” pa sinonimni leksemi moraju imati „isti arhisem i barem jedan isti sem ili više istih sema” (Petrović 2005: 15). Budući da sinonimiju razmatra na dvjema razinama, na paradigmatškoj i sintagmatškoj, pravi terminološku razliku te „na paradigmatškoj razini riječ je o *sinonimiji* kao pojavi u sustavu, a na sintagmatškoj riječ je o *sinonimičnosti* kao pojavi u kontekstu” (Petrović 2005: 13). Slažemo se da se sinonimija, kao i drugi leksičko-semantički odnosi, treba promatrati na dvjema razinama, iako ima jezikoslovaca (npr. Marphy 2003) koji ne priznaju njihovo postojanje izvan konteksta.

³ U sinonimnom bi rječniku mjesto *niza* naziv mogao biti *sinonimno gnijezdo* analogno tvorbenomu *gnijezdu* u rječnicima kojima makrostrukturu obilježavaju članci po tvorbenim gnijezdima. *Niz* je dobar naziv za sinonime u starijim hrvatskim rječnicima u kojima su se nizale istoznačne riječi jedna do druge, npr. *ocat*, *kvasina*, *sirćet* (Tafra 2018). Za Hrvatski WordNet Raffaelli i Katunar (2012) rabe naziv *sinonimski skup* (eng. *synset*).

Zbog nazivoslovne sustavnosti za nas je *sinonimija* hiperonim, a *sinonimnost* i *sinonimičnost* kohiponimi. Bilo da je riječ o apstraktnoj razini ili o konkretnoj, o mogućnosti ili o ostvaraju, ako se između značenja dvaju leksema može staviti znak jednakosti, riječ je o sinonimima. Razlika postoji samo u uvjetima koje leksemi trebaju zadovoljiti da bi bili sinonimi. U jeziku kao sustavu ta su pravila mnogo stroža⁴ nego u kontekstu jer u kontekstu u sinonimijske odnose mogu stupati leksičke jedinice bez nekih većih ograničenja. Svojstvo leksema da može biti sinonim naziva se *sinonimnost*, a svojstvo leksema da se ostvaruje kao sinonim naziva se *sinonimičnost*. U jeziku kao sustavu jezična je jedinica leksem pa je sinonimija značenjski odnos istovjetnosti među leksemi. U kontekstu sinonimične mogu biti riječi i jedinice veće od riječi (sintagme, frazemi, kolokacijske sveze ...). Odnos je to mogućnosti i ostvarenosti, paradigmatike i sintagmatike, što se vidi zorno u ovoj tablici:

sinonimija

<i>langue</i>	<i>parole</i>
paradigmatski odnosi	sintagmatski odnosi
sustav	kontekst
apstraktnost	konkretnost
leksem	riječ/riječi
mogućnost	ostvarenost
sinonimnost	sinonimičnost

Najlakše je na primjerima parova domaća riječ – posuđenica testirati sinonimnost i sinonimičnost. Hrvatski će lektori *printer* zamijeniti riječju *pisač*. I tu neće pogriješiti, ali će pogriješiti ako riječi *muzika* i *kozmos* u tekstu bez ikakve dvojbe, kao što redovito čine, zamijene riječima *glazba* i *svemir* jer i rječnici tako određuju (usp. ŠRHJ). U većini je slučajeva takva zamjena poželjna jer je riječ o sinonimnim parovima u kojima parnjaci imaju isto značenje pa se preporučuju domaće riječi. Međutim, ti parnjaci nisu sinonimični u svim tekstovima, što vrlo zorno pokazuje Bujić (2010: 22): „Riječ *musices* nije ovdje izvedena iz latinskoga korijena, nego iz izvornijega grčkoga koji je obuhvaćao više od stvarnoga zvučanja i protezao se na spekulaciju o zvuku kao elementu kozmičkoga ustroja, te o simboličkoj vezi između apstraktnosti broja i poretka u fizičkom svijetu. Srednji vijek i renesansa su naslijedili taj složeni pojam, koji je mnogo širi od pojma ‘glazba.’” Nesinonimičnost potvrđuju poslovice, frazemi, kolokacijske sveze: *koliko para, toliko muzike; to je druga muzika; mačja muzika; i komarac je (komu) muzika; živa muzika* itd. U Bujića se nalazio i pridjev *kozmički* koji je lektor zamijenio pri-

⁴ O tome poslije.

djevom *svemirski*.⁵ Iako su ta dva pridjeva sinonimi u jeziku kao sustavu, oni u svim kontekstima nisu sinonimični kao uostalom ni *muzika* i *glazba*. U sintagmi *istraživati svemir/kozmos* zamjena ne mijenja značenje te je samo stvar izbora autora teksta. Takva zamjena ne bi bila ispravna u prijevodima antičkih tekstova s grčkoga, ali ni u ovom primjeru: „Bachovu glazbu može se opisati kao svojevrsan dijalog s metafizičkim kozmosom. Njezina formalno-kompozicijska struktura prenosi univerzalne, kozmičke poruke” (HRWAC). Ni u rječotvorju nije moguća zamjena: *mikrokozmos*, *makrokozmos*, *kozmiologija*, *kozmički* u kolokacijskoj svezi: *kozmički brojevi*. Jezikoslovci bi takve primjere nazvali bliskoznačnicama zato što nisu zamjenjivi u svim kontekstima. Mi ih smatramo sinonimima kad su god zamjenjivi. *Bliskoznačnice* kao naziv zadržavamo za drugi tip leksičko-semantičkoga odnosa koji ilustrira još jedan primjer iz Bujićeva teksta. U njem se nalazi pridjev *simbolički* koji se ne može zamijeniti pridjevom *simbolični*, iako su ta dva pridjeva bliskoznačnice, ali nisu sinonimični, što dokazuje da bliskoznačnice ne mogu biti vrsta sinonima.

3. Granice sinonimije

Sporenja se vode o tome ima li uopće sinonima jer je već sâm izbor jedne od dviju ili više mogućnosti razlog za poništavanje njihove istoznačnosti. Ako se pogleda tablica i pojednostavi problem, vidi se da su na lijevoj strani sinonimni leksemi svi leksemi⁶ koji se mogu definirati jedan drugim, odnosno koji imaju jednake definicije, dok su na desnoj sinonimi riječi, leksičke sveze, sintagme, frazemi, sve što se može zamijeniti jedno drugim, a da iskaz ostane, kako bi filozofi rekli, istinosan. Sporenja ne bi ni bilo da su za sinonimiju jedini uvjeti da dvije jezične jedinice znače isto i da *y* može zamijeniti *x*, i obratno, bez promjene značenja iskaza.

I izvan konteksta zna se da su *suma* i *zbroj*, *narcis* i *sunovrat* sinonimi, *mrtav* i *živ* antonimi, dok homonimi (*bob* i *bob*) i nisu toliko problem konteksta, koliko jezika kao sustava. U rječnicima se obično prednost daje jednomu sinonimnomu parnjaku pa se na nj upućuje onaj drugi, npr. *link* v. *poveznica*,⁷ *slušalac* v. *slušatelj* (ŠRHJ), ili sinonim zamjenjuje opisnu definiciju, npr. *slovnica* ling *gramatika* (Šonje). Međutim, tek se u kontekstu može vidjeti jesu li *odličan*, *krasan*, *savršen*, *izvrstan*, *sjajan* (niz je otvoren) sinonimi, odnosno u kojem se kontekstu mogu zamijeniti, a u kojem ne mogu. Stoga ne treba dokazivati da je sinonimija ovisna o kontekstu, ali ne treba ni dokazivati da će sinonimi u rječniku imati jednake definicije⁸ ili će se najčešće jedan parnjak

⁵ Korisno je da osim lektora tekstove čitaju svi koji sudjeluju u procesu objave publikacije.

⁶ Da se ne bi miješali nazivi, dalje će se govoriti o riječima.

⁷ Ne navode se potpuni rječnički članci.

⁸ Sve što vrijedi za sinonimičnost riječi, vrijedi i za pojedina značenja višeznačnice koja samostalno stupaju u sinonimijske odnose.

upućivati na drugi kod kojega je zajednička definicija. Problem je većine jezikoslovnih rasprava o sinonimiji što se ne vodi dovoljno računa o razgraničenju jezika *in potentia* i jezika *in actu*, odnosno o nemiješanju *langue* i *parole*.

3.1. Nastanak sinonima

Sinonimija se javlja na svim jezičnim razinama, a ovdje se zadržavamo samo na leksičkoj. Više je načina kako nastaju sinonimi.

A. Sinonimi nastaju kao rezultat dodira među jezicima

Posuđenica i domaća riječ referiraju na isti referent. Pritom su moguća dva procesa:

- a) Posuđenica ulazi u leksik iako postoji domaća riječ za isti pojam (*živac, nerv*).
- b) Ne postoji domaća riječ za neki pojam pa se posuđuje iz drugoga jezika te se nakon usvajanja i prilagođavanja strane riječi naknadno stvara domaća riječ. Tako su nastali sinonimi, primjerice, u informatičkom nazivlju (*kompjuter, računalo; ekran, zaslon; internet, međumrežje*).

B. Sinonimi nastaju kao rezultat unutarjezičnih procesa

- a. tvorbom (*slušalac, slušatelj*)
- b. sinonimizacijom sekundarnih značenja (*isplivati /iz dugova/, izići, izvući se (iz dugova/, osloboditi se /dugova/)*)
- c. nominacijom istoga pojma različitim jezičnim znakovima (*djelatnik, radnik*).

Često se u znanstvenoj literaturi ne razlikuje varijantnost istoga i sinonimičnost u istome⁹ pa se sinonimija miješa s varijantnošću te se navode ovakvi primjeri kao sinonimi, iako je riječ o inačicama: *sport, šport; spiljski, špiljski; mornarov, mornarev* (ŠRHJ); *kompjuter, kompjutor; kad, kada* (Jelaska 2007). S druge strane, Šipka (1998: 44) i Gortan-Premk (2004: 143) ne priznaju da postoje istokorijenski sinonimi tipa *slušalac, slušatelj*. Budući da su *-lac* i *-telj* sinonimni sufiksi, i izvedenice su sinonimi, osim ako njihovom desinonimizacijom ne nastanu paronimi, npr. *davalac* 'jezik' i *davatelj* 'osoba' (Tafra 2005).

3.2. Kandidati za sinonime

U svakom jeziku na svim razinama postoji više izraza za jedan sadržaj, ali to ne znači da je uvijek posrijedi sinonimija jer riječi, ostanimo na leksičkoj razini, moraju ispuniti neke preduvjete da bi bile kandidati za sinonime. Tri su uvjeta:

⁹ O tom razgraničenju i o povijesnoj sinonimiji više u Tafra 2015, 2018.

- a) isti leksičko-gramatički i isti semantički razred
- b) isti idiom
- c) isti vremenski presjek leksičkoga razvoja.

„Ta su tri kriterija temeljna da bi leksemi uopće mogli biti kandidati da s drugima stupe u sinonimijske, homonimijske, paronimijske ili antonimijske odnose. Tek ako zadovolje te kriterije, provjeravaju se kriteriji za pojedinu vrstu leksičko-semantičkoga odnosa” (Tafra i Košutar 2018). Ti bi uvjeti trebali biti samorazumljivi, ali su postavljeni zato što se u literaturi vrlo često u sinonimijski odnos stavljaju riječi iz više idioma, a ne samo iz jednoga, i iz više razdoblja među kojima ne postoji leksički kontinuitet. Samorazumljivo bi trebalo biti i da u leksičko-semantičke odnose stupaju riječi u svom kanonskom liku pa da se u udžbenik ne stavlja primjer *snovi*, *sni* jer nije istoga ranga kao par *žena*, *supruga*. Osim što riječi trebaju biti u svom kanonskom liku, one trebaju biti i iz istoga leksičko-gramatičkoga razreda ako se sinonimija promatra na paradigmatskoj razini. Stoga na toj razini frazem *krasti bogu dane* i glagol *dangubiti* nisu sinonimi, nisu sinonimi ni *kukavica* i *plašljiv*, ali su u kontekstu sinonimični jer se mogu zamijeniti.

3.2.1. Isti idiom

U literaturi se sinonimima proglašavaju riječi koje pripadaju različitim idiomima unutar jednoga jezika, ali i različitim jezicima. Prve Jelaska (2007: 214) naziva unutarnjim, a druge vanjskim sinonimima. Nije jasno zašto znanstvenici dopuštaju sva moguća miješanja samo za sinonimiju, a ne i za druge pojave u jeziku. Nikomu neće pasti na pamet da primjere *lađa* i *meja* ili *nòga* i *stùp* pripiše istomu sustavu te da proglasi antonimima *dead* i *živ*, ali se zato *rajčica*, *paradajz*, *poma*, *pomidora*, *pomador* te *magarac*, *osel*, *tovar*, *kenjac* olako proglašavaju sinonimima. Postoje situacije u kojima će Šime jednom reći *pjat*, *poma* i sl., a drugi put *tanjur*, *rajčica* i sl., ili mala Sara koja s mamom govori kineski, s tatom engleski, a s bakom i djedom hrvatski pa djedu jednom veli *prljavi car*, a drugi put *prljavi auto*, dok baki kaže: *Baka, look!* Riječ je o idiolektima koji mogu biti mješavina raznih idioma. Jednako tako svako književno djelo možemo smatrati da je pisano književnim idiolektom u kojem autori kreiraju svoje sinonimne nizove. Da bi metodološki pristup bio ispravan, sve se jezične pojave trebaju proučavati u jednom idiomu, u jednom jeziku, u sinkronijskom presjeku. Prema tomu, nije dovoljno da riječi znače isto, one moraju zadovoljiti tri preduvjeta da bi bile sinonimi, što potvrđuje našu prvu pretpostavku. U hrvatskom standardnom jeziku ne mogu biti sinonimi *poma* i *rajčica*, *osel* i *magarac*, a naravno ni *car* i *auto*, ali u tekstovima ti parovi mogu biti sinonimični, primjerice sinonimi su *zrak* i *luft*: *Šta se bojite pa to je zrak, luft je to!* (Riznica). S druge strane malomu čakavcu nisu sinonimične riječi *nona*, *baka*, *baba* i *mamīca*, iako znače isto, jer ih on situacijski

raspoređuje na različite osobe. No, u standardnom jeziku sinonimi su samo *baka* i *baba*,¹⁰ dok druge dvije riječi pripadaju drugomu idiomu. Petrović (2005: 191) uz književne primjere tipa *Govorim o svom vrijednom štićeniku, o kokotu, pijevcu, pijetlu, orozu* predlaže naziv *međudijalektna sinonimija*. Budući da nema međujezične sinonimije, antonimije, homonimije itd., onda ne bi trebalo biti ni međudijalektna sinonimije jer je riječ o različitim sustavima.

3.2.2. Zamjenjivost

Zamjenjivost je školski primjer testa za dokazivanje sinonimičnosti. S obzirom na to da uvijek postoji „neka stilistička, emotivna, društvena itd. vrijednost koja, pa makar i malo, razlikuje riječi prividno istoga značenja” (Berruto 1994: 85), ne bi se zamjenjivošću mogla postići identičnost svih sastavnica značenja.¹¹ O tome se ovdje neće raspravljati, ali se želi vidjeti je li svaka moguća zamjenjivost dokaz da je riječ o sinonimičnosti. Hiponim i hiperonim mogu se zamijeniti bez značenjskih promjena (*Voli svoga psa/terijera*), zamjena je moguća i kod metonimije (*Čitam Krležu/Zastave*), kad su riječi iz istoga značenjskoga polja (*dječak, dječacić*) itd. Često se kaže da je upotrijebio istoznačnicu mjesto tuđice, ali je u tom slučaju riječ o istovrijednici. Dok su *internet, međumrežje, mreža* sinonimi (istoznačnice), to se ne može reći za *attachment* i *privitak* zato što je *internet* dio hrvatskoga leksika, a *attachment* nije. Šarić i Wittschen (2008) imaju u rječniku više sinonimnih nizova sličnih ovomu: *afiks, predmetak, prefiks; dometak, sufiks; umetak, infiks*. Nije riječ o jednom sinonimnom nizu, nego o trima koji su kohiponimi u odnosu na hiperonim *afiks*. Premda su domaći nazivi u sinonimnim parovima zamjenjivi u svakom kontekstu, postoje situacije u kojima će govornik izabrati samo jedan parnjak zbog raznih razloga (jezični je čistunac, primatelji poruke manje su ili više obrazovani ili on sam ne poznaje sinonimni parnjak itd.). Hiperonim vrlo često može zamijeniti hiponim, ali ne uvijek, u ovom slučaju kad se treba reći koji su, na primjer, sufiksi za tvorbu *nomen agentis*. Time se i druga naša pretpostavka da svaka supstitucija nije dokaz sinonimijskoga odnosa pokazala točnom.

Postoji mnoštvo razloga zašto se dvije riječi mogu zamijeniti u jednoj rečenici, a u drugoj ne mogu. Sinonimni parnjaci *faktor* i *čimbenik* mogu se zamijeniti u rečenicama a) i b), dok se u rečenici c) *faktor* ne može zamijeniti jer je terminologiziran.

- a) *Modernizam se javlja kao čimbenik sociološke i ideološke naravi.*
- b) *Najvažniji je faktor nedavnih izbora bila ekonomska situacija.*
- c) *Koncentracija vodikovih ili hidroksidnih iona može se mijenjati za faktor 10^{15} ili više.* (Riznica)

¹⁰ Emotivna razlika u upotrebi može se neutralizirati. V. poglavlje 4.

¹¹ O sastavnicama značenja više Zgusta 1971.

3.3. Razredba

Dosta se raspravljalo o vrstama sinonima. Primjerice, Cruse (2004: 154) razlikuje tri vrste sinonima: „the absolute synonyms, the propositional synonyms and the near-synonyms”. Sve se podjele temelje na činjenici da se sinonimi u kontekstu razlikuju po raznim obilježjima. Mnogi su autori prepoznawali te razlike i pokušali ih razvrstati. Tako Edmonds i Hirst (2002) nabrajaju nekoliko tipova varijacija: denotacijske, stilističke, ekspresivne, strukturne (kolokacijske, sintaktičke, selekcijske). No, najčešća je podjela sinonima na dvije vrste, na one koji se mogu zamijeniti, ako se uopće mogu, u svim kontekstima (apsolutni, potpuni, pravi) i na one koji se ne mogu zamijeniti u svim kontekstima (parcijalni, djelomični, nepotpuni). Šarić (2011: 313) zaključuje: „Pravi bi ili potpuni sinonimi morali biti zamjenjivi u svim kontekstima a da se ni značenje ni početna zamisao ne promijeni. Ipak, ta pretpostavka stvara ozbiljan metodološki problem: tko je u stanju provjeriti sve moguće kontekste, i kako se to može napraviti? Tu je zadaću nemoguće izvesti.”

U hrvatskim se školskim udžbenicima sinonimi dijele po opsegu sadržaja na potpune i djelomične (blisko značnice) te po usvojenosti na kontekstualne (individualne) i samostalne (općejezične). Navedeni su ovi primjeri za sinonime koji se razlikuju po opsegu sadržaja (širi – uži): *žena* – *supruga* i *hlače* – *traperice* i po učestalosti: *snovi* – *sni* (Fon-Fon 4: 25). Primjeri nisu iste razine, *snovi* i *sni* nisu kanonski likovi, pripadaju morfologiji, *hlače* i *traperice* su odnos hiperonima i hiponima, a prvi je primjer odnos višeznačnice i jednoznačnice. *Žena* je višeznačnica i u kontekstu se ostvaruje samo jedno značenje kojim ona ulazi u sinonimijski odnos s različitim riječima, pa i s jednoznačnicom *supruga*. Te su dvije riječi sinonimične, primjerice, u rečenici: *Pravočina je pozorno slušao svoju suprugu* (Riznica), koja može glasiti i *Pravočina je pozorno slušao svoju ženu*, a da se u značenju rečenice nije ništa promijenilo. Naime, zadnja riječ u obje rečenice znači ‘odrasla ženska osoba koja živi s mužem u bračnoj ili u izvanbračnoj zajednici’. Višeznačnica se uvijek ostvaruje u tekstu samo u jednom svom značenju i samo ono može stupati u značenjski odnos s drugim riječima pa zato višeznačnica svojim značenjima tvori s drugim riječima složenu mrežu leksičko-semantičkih odnosa, npr. višeznačnica može biti sastavnicom više sinonimnih nizova, što lijepo pokazuje *Rječnik sinonima* (Šarić i Wittschen 2008) u kojem imenica *bistrina* tvori tri sinonimna niza:

bistrina f 1 bistroća, bistrost, bistrac, prozirnost, kristalnost, transparentnost, čistoća, nezamućenost 2 inteligencija, pamet, razum, um, oštroumnost, bistrroumnost, prodornost, darovitost, znanje, upućenost, sposobnost, talent 3 jasnoća, jednostavnost

Jezikoslovci bi imenice *bistrina* i *prozirnost* svrstali u bliskoznačnice zato što nisu zamjenjive u svim kontekstima ne vodeći računa o tome da su one sinonimične samo u jednom svom značenju, ostala se značenja ne uspoređuju, i da njihova zamjena ne utječe na značenje:

Točno je da se čistoća i prozirnost [bistrina] Atlantskog oceana uz obalu Floride ne može uspoređivati s našim Jadranom,

dok se ne mogu zamijeniti

Otkrije se sva prozirnost [*bistrina] i lažna vrijednost pojedinih stavova,

a moguće ih je upotrijebiti obje nesinonimično:

Upozorila je na istodobno uranjanje i uzdizanje, na težnju prema dvama elementima što ih karakterizira bistrina i prozirnost prema vodi i prema zraku.¹²

Šarić (2011) s pravom tvrdi da se lako mogu odrediti antonimi izvan konteksta (*živ – mrtav, velik – malen*), dok je kontekst najčešće pokazatelj sinonimijskih odnosa. Odnos sinonimije i konteksta, ali i odnos sinonimije i polisemije utjecao je na razlike u tipologiji pojedinih autora, što se vrlo dobro vidi u knjizi Rajne Dragičević (2007). U ovom se radu podjela sinonima na potpune i djelomične (bliskoznačnice) odbacuje. Kad se utvrdi što su sinonimi, oni se tada mogu razvrstati, ovisno o kriteriju, na istokorijenske i raznokorijenske; leksičke, frazeološke, tvorbene, morfološke, sintaktičke; jednoznačne i višeznačne itd.

Sinonimnost se dokazuje identičnim definicijama, a sinonimičnost zamjenom dviju jezičnih jedinica (riječi ili jedinica većih od riječi) samo u jednom kontekstu bez promjene značenja iskaza.¹³ Ako su zamjenjive u drugom kontekstu, sinonimične su i u njem. Dinamičnost se tih odnosa može vidjeti na jednostavnom primjeru. U jeziku kao sustavu *debljina* i *pretilost* su sinonimi, u kontekstu također jer označuju isti pojam. No, zbog izvanjezičnih razloga, u situaciji kad je neka brošura tiskana za stanovništvo različita stupnja obrazovanosti, ili kad učitelj govori u nižim razredima osnovne škole o zdravoj prehrani, te dvije riječi neće biti sinonimične jer će se upotrebljavati samo *debljina*. Ako izostaje mogućnost izbora, nema ni sinonimije.

¹² Podvukla B. T. Primjeri su iz Riznice.

¹³ Raffaelli i Katunar (2012) također postavljaju uvjet za uvrštavanje u *sinonimski skup* (njihov naziv) zamjenjivost barem u jednom kontekstu.

4. Granice bliskoznačnosti

U hrvatskom je jezikoslovlju odavno (Babić 1966) usvojena podjela sinonima na istoznačnice i bliskoznačnice prema zamjenjivosti u kontekstu. Takva je podjela uobičajena i u svjetskom jezikoslovlju.¹⁴ Terminološka paradigma ima manjkavosti jer je naziv *istoznačnica* sinonim za *sinonim*, a u podjeli mu je podređenica, i jer *bliskoznačnica* nema svoj sinonimni parnjak, internacionalizam. Šarić i Wittschen (2008) smatraju da naziv *sinonim* uz (rijetke, za njih možda samo u terminologiji) istoznačne odnose, pokriva i odnose koji se mogu nazvati bliskoznačnima ili sličnoznačnima. Raffaelli (2015: 206) također smatra da „pravih ili apsolutnih sinonima nema” pa zato govori o *parasinonimiji* upravo zato što se (para)sinonimi uvijek razlikuju. Prema tomu, *bliskoznačnost* se upotrebljava u dvama značenjima, kao vrsta istoznačnosti i kao zamjena za istoznačnost koja se ne priznaje.

Iako Jelaska na prvi pogled ima prihvatljivo rješenje jer tvrdi da „osim istoznačnosti, bliskoznačnice su načinjene i od raznoznačnosti” (2007: 213), ipak je nelogično da riječ istodobno bude i istoznačna i raznoznačna. Ili je jedno, ili drugo. Ako se, primjerice, *žalostan* i *tužan* mogu zamijeniti u rečenici bez značenjske promjene, tada su istoznačnice, a ako ne mogu, onda nisu ni bliskoznačnice ni istoznačnice.

Što bi uopće bila bliskost odnosno sličnost značenja? Samo se kvalitativna sličnost može povezati sa sličnošću, dakle kad dvije stvari dijele manje ili više zajedničkih svojstava, dok se sinonimnost vezuje uz kvantitativnu istovjetnost,¹⁵ što bi značilo da u našem slučaju dvije riječi referiraju na jedan, isti referent. Za sličnost smo rekli da može biti slučajna, iako ne mora.

Blisko nam se mogu činiti krava i koza jer su domaće životinje, ali nisu slične, dok ovca i koza već jesu po veličini, načinu prehrane itd. Jednojačane su blizanke slične, mogu biti bliske, a i ne moraju ako se otuđe u nekim godinama. Tako je u životu, a i u jeziku se sličnost i bliskost mogu razgraničiti. Naziv *bliskoznačnice* za vrstu sinonimije nema opravdanja jer za nju nema čvrstih kriterija. Stoga smatramo da je treća postavljena pretpostavka točna i da su dosadašnja stajališta o bliskoznačnosti kao vrsti sinonima neodrživa. Ponovit ćemo da je nemoguće da se jezikoslovci slože što je blisko kad se stoljećima nisu složili što je isto značenje (Tafra 1996). Vjerojatno će većina biti suglasna s tvrdnjom da su sve riječi iz tvorbene porodice bliskoznačnice jer imaju barem jedno zajedničko značenjsko obilježje. No, nikomu ne pada na pamet da glagole *napisati*, *dopisati*, *prepisati*, *ispisati*, *propisati*, *nadopisati* proglaše bliskoznačnicama, vrstom sinonima, iako su zaista po značenju bliski. Bliska značenja imaju i hiponimi u odnosu na hiperonim, mogu se zamjenji-

¹⁴ Npr. Zgusta (1971): *synonymy* i *near-synonymy*, Murphy (2003): *synonymy* i *similarity*.

¹⁵ Zahvaljujem Dušanu Dožudiću na poticajnim filozofsko-jezikoslovnim e-razgovorima.

vati pa ih unatoč tomu ne smatramo sinonimima, npr. *Idem danas kardiologu* ili *Idem danas doktoru*. *Bliskoznačnice* su najprimjereniji naziv za paronime jer su oni bliski izrazno i sadržajno zato što su istokorijenske riječi (Tafrá 1996, 5).

Ostaje pitanje bez odgovora koliko bliskoznačnice trebaju imati istoznačnosti da bi bile vrsta istoznačnica, a da ne prevagne raznoznačnost. Prema literaturi izlazi da se između krajnjih točaka, između istoznačnosti i raznoznačnosti smješta bliskoznačnost kao nekakav srednji član, iako ona to nije. Bliskoznačnost se može odbaciti iz sinonimije ako se odrede kontekstualni (semantički, sintaktički, morfološki, kolokacijski), pragmatički i drugi uvjeti za neutralizaciju razlika među sinonimima (Apresjan 2013: 445).

5. Zaključak

Sva se dosadašnja razilaženja jezikoslovaca mogu pojednostavljeno svesti na tri točke:

- a) istoznačnost (sinonimija) postoji
- b) istoznačnost (sinonimija) ne postoji zbog razlika u konotaciji i/ili upotrebi
- c) istoznačnost postoji, a bliskoznačnost je vrsta istoznačnosti.

Za sva tri se stajališta moraju dati argumenti. Prva se tvrdnja najlakše može dokazati terminološkim primjerima. Hrvatski će se govornici složiti da su *računalo* i *kompjuter* istoznačnice jer nema dvojbe da referiraju na isti referent. Druga se tvrdnja može dokazati na dva načina. Jedan je da izbor jednoga parnjaka ili člana istoznačnoga niza znači da govorniku svi nisu jednaki, nisu istoznačni jer je izabrao upravo jedan, a ne drugi. Drugi dokaz neistoznačnosti leži u činjenici da vrlo često postoje ograničenja u upotrebi zbog različita kolokacijskoga potencijala. Smatrajući da nema istoznačnica, zagovornici druge tvrdnje umjesto istoznačnica upotrebljavaju naziv *bliskoznačnice* i pritom iznose dosta primjera za nezamjenjivost u kontekstu, što je dovoljno da ih isključe iz istoznačnosti. Treća tvrdnja polazi od činjenice da ima leksičkih jedinica koje referiraju na isti referent pa su one istoznačnice jer su u kontekstu zamjenjive, a one koje se ne mogu u svim kontekstima zamijeniti, vrsta su istoznačnica, odnosno one su bliskoznačnice.

U ovom smo radu prvo razgraničili istoznačnost kao paradigmatički leksički odnos i istoznačnost koja se ostvaruje na sintagmatskoj razini. Dalje, odbacili smo pitanje postojanja apsolutnih sinonima, ali i postojanje bliskoznačnosti kao vrste sinonimije jer smatramo da blisko ne može biti vrsta istoga, ali i da nema objektivnih kriterija za dokazivanje bliskoznačnosti kao vrste sinonimije. Bliskost (a i sličnost) daje se stupnjevati pa ne može biti istost koja se ne može stupnjevati. Čak se odnosi suprotnosti koji se mogu

stupnjevat i svode na binarni odnos suprotnosti, koji se ne stupnjuje, što i jest uvjet za njihovu antonimnost. *Blisko značnost* je sinonim za paronimiju, tj. za leksičko-semantički odnos dviju riječi iste vrste, iste tvorbene porodice, bliska značenja, ali međusobno isključive u istom kontekstu (*mesni // mesnat*). Budući da su paronimi istokorijenske riječi, djelomično podudarne izrazom i sadržajem, oni imaju jak potencijal zamjenjivosti zbog zvukovne i značenjske bliskosti, ali se, za razliku od sinonima, u kontekstu isključuju, ne zamjenjuju (Tafra 2005). Za njihovo određivanje postoje jasni kriteriji pa hrvatski naziv *blisko značnice* kao sinonim za paronime terminološki potpuno odgovara.

Primijeni li se kognitivna prototipna teorija za određivanje sinonimije (Jelaska 2007), ili pak granularnost značenja (Edmonds i Hirst 2002), ili neutralizacija kontekstualnih, pragmatičkih i drugih razlika (Apresjan 2013), pa i neutralizacija nedistinktivnih značenjskih obilježja (Tafra 1981), ili neki drugi pristup, rezultat je isti: postoje riječi koje su značenjski podudarne, što se u rječnicima potvrđuje podudarnošću desne strane, odnosno prijevodom u isti metajezak, a u kontekstu su zamjenjive bez promjene priopćajne vrijednosti.

Postavili smo tvrdnju da nešto ili jest isto ili nije. Da bi se utvrdilo što je isto, odnosno što je istoznačnost u jeziku, moraju se dati kriteriji za određivanje sinonimnosti i sinonimičnosti. Kriteriji će se razlikovati ovisno o tome istražuje li se sinonimija u logici, retorici, stilistici, ili pak u jezikoslovlju, ali i u njem se drugačije treba pristupati s dijakronijskoga¹⁶ od sinkronijskoga stajališta, drugačije u leksikologiji, u leksikografiji, u sintaksi, ili u strukturalnoj i kognitivnoj semantici, a pogotovo će se pogled na nju razlikovati iz kuta strojnoga prevođenja. Na svakoj će se razini drugačije određivati sinonimija kao značenjski odnos u kojem, desosirovski rečeno, više izraza označuje isti sadržaj. Čvrsti se kriteriji za određivanje leksičko-semantičkih odnosa mogu dati samo za jezik kao sustav. Rječnici više ili manje uspješno, ovisno o njihovoj kakvoći, otkrivaju leksičku sinonimnost. Kontekst pak otkriva da govornici „konceptualiziraju i konstruiraju sinonime” (Šarić 2011: 321), svaki na svoj način, označujući isti sadržaj različitim jezičnim jedinicama. U jednom su kontekstu one sinonimi, a ako u drugom nisu zamjenjive zbog bilo kojih razloga, jezičnih ili izvanjezičnih, one nisu u tom kontekstu sinonimične te ih ne treba nazivati blisko značnicama ili nepotpunim, nepravim sinonimima, ili pak nekim drugim nazivom.

¹⁶ O tome više Tafra 2018. i Tafra i Košutar 2018.

Literatura

- Апресјан 2013: Ю. Д. Апресјан. "Новый объяснительный словарь синонимов русского языка", предисловие ко второму изданию, у: *Славянская лексикография*, Издательский центр, Москва.
- Бабич, Стјепан, 1966: *Jezik*, Školska knjiga, Zagreb.
- Berutto, Gaetano, 1994: *Semantika*, Prevela Iva Grgić, Antibarbarus, Zagreb.
- Bujić, Bojan, 2010: „Odjeci talijanske muzike u kulturi hrvatskoga priobalnoga područja u šesnaestom stoljeću”, *Kroatologija* 1(1): 21–38.
- Cruse, Alan, 2004: *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*, Oxford University Press, Oxford.
- Dragičević 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Edmonds, Philip, Graeme Hirst, 2002: „Near-synonymy and Lexical Choise”, *Computational Linguistics* 28 (2): 105–144.
- Fon-Fon 4: Dujmović-Markusi, Dragica, 2009: *Fon-Fon 4*, udžbenik hrvatskoga jezika za četvrti razred gimnazije, 5. izdanje, Profil, Zagreb.
- Gortan-Premk 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- HRWAC: <https://reldi.spur.uzh.ch/hr-sr/2016/05/02/hrvatski-mrezni-korpus/> (Pristupljeno 27. 10. 2017.)
- Jelaska, Zrinka, 2007: „Načela određivanja sinonima”, u: *Filološki studii*, Sveučilište sv. Ćirila i Metoda u Skoplju, Skopje – Perm – Ljubljana – Zagreb.
- Marphy, M. Lynne, 2003: *Semantic Relations and the Lexicon*, Cambridge University Press.
- Petrović, Bernardina, 2005: *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Raffaelli, Ida, 2015: *O značenju. Uvod u semantiku*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Raffaelli, Ida, Daniela Katunar, 2012: „Leksičko-semantičke strukture u Hrvatskom WordNetu”, *Filologija* 59: 69–101.
- Riznica: <http://riznica.ihjj.hr/index.hr.html> (Pristupljeno 23. 9. 2017.)
- Silić, Josip, 1998: „Leksik i norma”, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 32: 169–175.
- Šarić, Ljiljana, 2011: „Kognitivna lingvistika i sinonimija: teorija i leksikografska praksa”, *Croatica et Slavica Iadertina* 7 (2): 305–325.
- Šarić, Ljiljana, Wiebke Wittschen, 2008: *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*, Jesenski i Turk, Zagreb.

- Šipka, Danko, 1998: *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Matica srpska, Novi Sad.
- ŠRHJ: Dunja Brozović Rončević (glav. ur.), 2012: *Školski rječnik hrvatskoga jezika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga, Zagreb.
- Šonje: Jure Šonje (ur.), 2000: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod – Školska knjiga, Zagreb.
- Tafra, Branka, 1982: „Sinonimija”, u: *Leksikografija i leksikologija*, zbornik referata, SANU, Filološki fakultet u Beogradu, Matica srpska, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Beograd–Novi Sad.
- Tafra, Branka, 1996: „Blisko značni odnosi u leksiku”, *Filologija* 26: 73–84.
- Tafra, Branka, 2003: „Leksičke pogreške zbog sličnosti”, *Govor* XX (1–2): 431–448.
- Tafra, Branka, 2005: „Desinonimizacija”, u: *Od fonetike do etike*, Zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. dr. Josipa Silića, Disput, Zagreb.
- Tafra, Branka, 2015: „Raznolikošću do jednosti – franjevački put književno-jezične ujednake”, u: *Zbornik o Stipanu Margitiću*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Fra Stipan Margitić i Bosna srebrena (1650.–1750.)”, Sarajevo, 22.–24. svibnja 2014, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Institut za latinitet BiH, Zagreb.
- Tafra, Branka, 2018: „Leksičko-semantički odnosi u hrvatskom jeziku iz dijakronijske perspektive”, u: *Историческая лексикология славянских языков*, Москва (u tisku).
- Tafra, Branka, Petra Košutar, 2018: „Sinonimija iz slavonskoga dijakronijskoga kuta”, u: *Zbornik o Jerolimu Lipovčiću*, Hrvatski studiji, Zagreb (u tisku).
- Zgusta, Ladislav, 1971: *Manual of Lexicography*, Mouton, Den Haag.

Summary

Branka Tafra

DELINEATION BETWEEN SYNONYMY AND NEAR-SYNONYMY

In this paper we first deal with the delineation between synonymy as a paradigmatic lexical-semantic relation and synonymy that is realised on the syntagmatic level. Furthermore, we reject the existence of absolute synonymy, but also the existence of near-synonymy as a type of synonymy because we hold the view that 'near' cannot be a subtype of the 'same' and because we believe that there are no objective criteria that could be used to prove the existence of near-synonymy. 'Near' and 'same' are gradable, and therefore they cannot be a non-gradable 'sameness'. Near-synonymy is a synonym for paronymy, that is, for the lexical-semantic relation between two words that belong to the same class of words, that belong to the same word-formation family, that have a similar meaning, but are mutually exclusive with respect to context (mesni // mesnat). Since paronyms are derived from the same root, they partially share the form and meaning and have a strong potential for interchangeability due to the similarity of pronunciation and meaning. However, unlike synonyms, when placed in context they are mutually exclusive and not interchangeable. Since clear criteria for classifying paronyms exist, the Croatian term near-synonym as a synonym for the term paronym is terminologically satisfactory.

Keywords: synonymy; paronymy; near-synonymy; close synonymy